

3

A retorikai szituáció a mai fiatalok szónoklatában

TOMA KORNÉLIA

1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS TÁRGYA

A vizsgálat távlati célja a mai fiatalok [az Y- (1980 után született) és Z-generáció (1996 után született)] argumentációs kultúrájának vizsgálata. Jelenlegi írásunkban azt a tételt szeretnénk bizonyítani a mai fiatalok szónoki beszédeit vizsgálva, hogy a beszéd elkészítése előtt a retorikai szituációnak három alkotóeleme van:

1. szükséglet (exigence),
2. hallgatóság (audience),
3. kényszerek (constraints).¹

A vizsgált korpusz az országos egyetemi-főiskolai Kossuth-szónokversenyeken 1999–2013 között előre megadott beszéd témák alapján megírt 623 beszéd, amelyek „A régi-új retorika” sorozat (a továbbiakban RÚR) 1–15. kötetében jelentek meg. Megvizsgáljuk a középiskolás és a 18–30 év közötti fiatalok retorikai versenybeszédének írott változatát, hogy megállapíthassuk, figyelembe vették-e a beszéd elkészítése során a retorikai szituáció elemeit, s ha igen, akkor mi(k) igazolja(k) ezt a beszédükben.

Az általunk elemzett írott szövegeknek más a feladata, szerepe és megjelenési formája, mint az előszónak. Előbbi lehetővé teszi a magányos, elmélyült tanulmányozást, maradandóan közli az információkat, időben, térben mindenkihez eljuthat, viszont sem az író, sem az olvasó nem adhat-kaphat kiegészítést, új információt. Ez felvetheti azt a problémát, hogy az olvasó más jelentést tulajdonít a szavaknak, a mondatoknak, a szövegnek, mint a szöveg írója, vagy a nem kellően kifejtett mondat(ka)t meg sem érti. Elfogadjuk, hogy „nemcsak a nyomtatott papír, de még a helyszínen készült videofelvétel [...] sem képes a retorikai szituáció pontos, élményszerű felidézésére.”² Azonban azt feltételezzük, hogy mivel a szónok először írásban rögzíti mondanivalóját, majd azt memorizálja, mi, olvasók a szónok eredeti szövegváltozatát vizsgáljuk, amelyhez az aktuális beszédhelyzetben szükségszerűen hozzátett vagy elvett belőle. Az előadott beszédek vizsgálata módszertani és terjedelmi okokból egy másik kutatómunka tárgya lehet.

¹ Bitzer, Lloyd F., *The Rhetorical Situation*. In: *Philosophy and Rhetoric* 1. 1968. pp. 5–6.

² *Fercsik*, RÚR 2012. p. 106.

2. A RETORIKAI SZITUÁCIÓ A KLASSZIKUS ÉS A MODERN RETORIKÁKBAN

A retorikai szituációt mint a szónok tevékenységét meghatározó, befolyásoló helyzetet már felismerték az ókorban. Illőségnak (gr. *kairos*, lat. *aptum*) vagy a tárgyszerűség elvének (gr. *preopon*, lat. *decorum*) nevezték. Belső (esztétikai, stílusbeli) és külső (a körülmények megkívánja személyi és tárgyi) illőséget különböztettek meg. A külső illőséggel azonosították a retorikai szituációt.³ „Az illőség elve azt mondja ki, hogy a szónoknak alkalmazkodnia kell közönségéhez, tárgyához, saját egyéniségéhez, de úgy, hogy mindig érthető legyen, s mivel a szituáció úgy kívánja, beszélhet egyszerűen is, de igényes köznyelven, a nyelvhelyesség szabályait betartva.”⁴

Arisztotelész a beszélő–tárgy–hallgató által meghatározott helyzetnek tekintette a retorikai szituációt, amelyben a beszéd létrejöhet. „A beszéd három dologból áll össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra.”⁵ „A filozófus” az említett három tényezőt figyelembe véve fogalmazta meg, hogy „illő lesz a stílus, ha megfelel az érzelmeknek és a jellemeknek, és arányos a tárggyal”.⁶ A szónoki beszéd fajtait (tanácsadó, bemutató, törvényszéki) a szituációk különbözősége alapján különítette el egymástól. Cicero a négy stíluserey (világosság, nyelvhelyesség, ékesség, illőség) egyikeként említette az illőséget, amellyel kapcsolatban megfogalmazta, hogy nem „felel meg egyetlen stílusnem minden ügynek, sem a hallgatónak, sem a személynek, sem az időnek. [...] A művészet és a természet dönti el, hogy minden dologban mit lehet csinálni, hogy az illő legyen; ám azt, hogy mikor mi illik, a bölcs belátás.”⁷ Quintilianus az illőséget tekintette a legszükségesebb stílusereynek. „Hiszen a szónoklat díszítése változatos és sokféle, és mindenhez más illik, azonban ha nincs összhangban a témával és a szereplőkkel, nemcsak nem ékesíti a beszédet, hanem egyenesen elrontja, és hatását az ellenkezőjére fogja fordítani. [...] ...Kizárólag az beszél illően, aki nemcsak arra vigyáz, hogy mit fejteget, hanem arra is, hogy mi illik.”⁸

A modern retorikusok közül az amerikai Lloyd F. Bitzer adta a retorikai szituáció legkidolgozottabb meghatározását *A retorikai szituáció* című esszéjében, 1968-ban. Szerinte „a retorikai szituációt úgy lehet meghatározni, mint személyek, események, dolgok komplexumát és viszonyokat, amelyek aktuális vagy potenciális szükségletet alkotnak, amely teljesen vagy részben megszüntethető, ha a beszéd, beavatkozva a szituációba, úgy kényszerítheti ki az emberi döntést vagy cselekvést, hogy a szükséglet jelentős módosulását idézi elő”.⁹ A retorikai szituáció sajátosságai még:

- a) „A retorikai beszéd egy szituációra adott válaszként jön létre.
- b) A beszéd a szituációtól kapja meg retorikai jellegét mint válasz egy kérdésre, vagy mint megoldás egy problémára.
- c) A retorikai szituáció a retorikai beszéd szükségszerű feltételeként létezik.
- d) Sok kérdés és probléma marad megválaszolatlanul és megoldatlanul, hasonlóképpen sok retorikai szituáció keletkezik és múlik el anélkül, hogy megnyilatkozásra készítené.
- e) A szituáció akkor retorikai, ha szükségessé tesz és felhív egy beszédre, amely képes részt venni a szituációban, és ezáltal megváltoztatja annak jellegét.

³ *Retorikai Lexikon*, 2010. p. 1032.

⁴ A. Jászó, RÚR 2007. p. 119.

⁵ *Rétorika*, 1999. 1358b

⁶ i. m. 1408a

⁷ *Cicero Összes Művei*, 2012. p. 444.

⁸ Quintilianus, Marcus Fabius, *Szónoklattan*. 2008. pp. 709-10.

⁹ i. m. p. 6.

- f) A beszéd annyiban retorikai, amennyiben illő válaszként funkcionál arra a szituációra, amely igényli és életre hívja.
- g) Végül a szituáció kontrollálja a retorikai választ olyan értelemben, ahogyan a kérdés kontrollálja a választ.”¹⁰

A beszéd elkészítése előtt a retorikai szituációnak három alkotóeleme van:

1. szükséglet (exigence),
2. hallgatóság (audience),
3. kényszerek (constraints)¹¹

Bitzer elmélete nagy hatással volt retorikaelmélettel foglalkozó kortársaira. Többen kritizálták materialista felfogását, amelyben a szituáció valós, objektív, történeti esemény, például Kenneth Burke (1962/1969); Richard Vatz (1973); Alan Brinton (1981); Carolyn R. Miller (1994). Utóbbi feltételezte, hogy „ha a retorikai szituáció nem materiális és objektív, hanem interszubjektív és szociális viszonyfogalom, akkor a szükséglet sem az anyagi körülményekből következik, hanem a szociális tudás egy formája, amely a célok, események, érdekek és tárgyak kölcsönös és összefüggést teremtő értelmezéséből fakad”.¹²

A magyar retorikákban 2000 előtt ritkán tűnt fel a retorikai szituáció kifejezés. Amennyiben mégis, a kommunikáció felől határozták meg. Vígh Árpád kommunikációs alaphelyzetnek tekintette (vö. Arisztotelész): „amely minimálisan feladóból (beszélőből), üzenetből (beszédből) és címzettből vagy befogadóból (hallgatóból) áll, és amelyben a beszélő arra törekszik, hogy beszédével valamilyen hatást gyakoroljon a hallgatóra, közelebbről valamilyen meggyőződést alakítson ki benne”.¹³ Ezt a meghatározást emelte be retorikai tankönyvébe¹⁴ majdnem húsz évvel később Gáspári László. Wacha Imre a beszéd tárgyát, a megnyilatkozás eszméjét tárgyalva fogalmazta meg, hogy „a szónoki, közéleti megnyilatkozás tulajdonképpen nem más, mint a valóság egy-egy jelenségére, kérdésére vonatkozó gondolatok – partnerhez, a beszédhelyzethez és még sok egyébhez illően – célszerű elrendezésben történő kifejezése”.¹⁵ Szálkáné Gyapay Márta is kommunikációs helyzetként definiálta a retorikai szituációt *Gyakorlati retorika* című munkájában, „hiszen a szónok az üzenet küldője, a hallgatóság az üzenet vevője, aki azonban maga is küldhet verbális és nem verbális jeleket a szónoknak. Amiről a szónok beszél, az a valóság egy része, és a módszerek, amelyeket a meggyőzésben felhasznál, a kommunikációs stratégia eszközei”.¹⁶ Az ezredforduló után a retorikai szituáció, az ügy milyensége, valamint a szónoki beszéd fajai és részei közötti viszonyrendszert Adamik Tamás mutatta be az eddigi kutatások eredményeit is áttekintve, összegezve.¹⁷ Rámutatott a retorikai szituáció szerepére az érvelésben: „A retorikai szituáció [...] létrehoz egy ügyet (causa), amely tárgyl vagy Quintilianus szerint anyagul (materia) szolgál a szónok számára, aki az ügy megoldására vállalkozva ezt az anyagot témává emeli. Ezt az anyagot, azaz a beszéd indítóokát a szónok az intellectio, azaz a megismerés folyamatában tárja fel.”¹⁸ A retorikai szituáció tehát az érvelés előfeltételét teremti meg, ugyanis meghatározza:

- az ügy milyenségét/ fajtáját (tisztességes, becstelen, kétes, bonyolult, jelentéktelen),
- a beszéd fajtáját (tanácsadó beszéd, bemutató beszéd, törvényszéki beszéd),

¹⁰ Bitzer, Lloyd F., *The Rhetorical Situation*. In: *Philosophy and Rhetoric* 1. 1968. pp. 5–6.

¹¹ i. m. pp. 6–8.

¹² Aczél Petra, *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony, Kalligram, 2009. p. 81.

¹³ Vígh Árpád, *Retorika és történelem*. Budapest, Gondolat, 1981. p. 509.

¹⁴ Gáspári László, *Retorika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999. p. 6.

¹⁵ Wacha Imre, *A korszerű retorika alapjai I-II*. Budapest, Szemimpex Kiadó, [1994] p. 177.

¹⁶ Szálkáné Gyapay Márta, *Gyakorlati retorika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. p. 24.

¹⁷ Adamik, RÚR 2001. pp. 15–30.

¹⁸ i. m. p. 18; vö. Szabó-Szörényi, *Kis magyar retorika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. p. 27.

- a szónoki beszéd részeit (bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolás, befejezés – kitérés).

„Azt, ami az egyszerű embereket és a képzett szakembereket valamilyen ügygel kapcsolatban megszólalásra készíti, retorikai szituációnak, magyarul beszédhelyzetnek nevezzük” – írta Adamik Tamás a *Retorika* című tankönyvben.¹⁹ A retorikai szituáció szócikkét is ő jegyzi a *Retorikai Lexikonban*. A fogalom meghatározása, körülírása során Lloyd F. Bitzer, Alan Brinton, Martha Cooper és Aczél Petra eredményeire, valamint saját kutatásaira támaszkodott.²⁰

Aczél Petra és Adamikné Jászó Anna egyértelműen elhatárolta egymástól a retorikai kommunikációt és a retorikai szituációt.²¹ Felfogásuk szerint a retorikai kommunikáció a közlés folyamatát modellezi, a retorikai szituáció pedig a beszéd köré épülő folyamatot mutatja meg. A kettő kombinálódásával működik a nyilvános beszéd. Aczél Petra a Zentai-Tóth-féle „dialogus-modell”-t idézi, amely szerint a meggyőző kommunikációban a közlőtől a befogadóhoz intézett üzenet dialógust hoz létre a közlő mondanivalója (kitűzött célok) és a befogadó által azonosított célok között.²² Ebben a modellben a közlő és a befogadó belső (mentális) reprezentációt (képet) hoz létre a maga számára. Ez a reprezentáció szabályozási alapmintázatként szolgál az üzenetek megfogalmazásához (kódolásához) és megfejtéséhez (dekódolásához). Az üzenetek csak akkor lehetnek világosak, egyértelműek, ha a közlő a kódoláshoz és a befogadó a dekódoláshoz ugyanazon (vagy hasonló) szabályokat alkalmazza.²³ Aczél Petra Új retorika című művében áttekintette a retorikai szituáció jelentéstörténetét Arisztotelésztől Lloyd F. Bitzeren keresztül Carolyn R. Millerig. A retorikai szituációt az „új-retorikák” egyike, a dialógus-retorika egyik összetevőjeként nevezte meg, a retorikai cselekvés és a retorikai műfaj mellett.²⁴ A retorika dialogikusságának három feltétele:

1. az a látásmód, hogy „a külvilágról nyert benyomások (...) minden nyelvi kifejezése mindig feltételezi a másikat, a hallgatót, még ha a valóságban a másik nincs is jelen” (Bahtyin-féle dialogizmus);
2. a hallgatóra való odafigyelés, „a szó birtoklása helyett a szó felkínálása, megnyitása és odaadása;
3. „a retorikus beszéd, szöveg kölcsönviszony eredménye, amelyben még a szerkesztést is a várható reakciókra való beállítódás irányítja”.²⁵

A továbbiakban a retorikai szituációt úgy értelmezzük, mint a beszéd köré épülő folyamatot, amelynek elemei: szükséglet, hallgatóság, kényszer és korlát. Ezeknek az elemeknek a figyelembe vételét vizsgáljuk a beszédekben.

3. RETORIKAI SZITUÁCIÓK A SZÓNOKVERSENYEKEN

Az évről évre meghirdetett Kossuth-szónokverseny beszédtemái kiemelkedően nagy létszámú – 685 fő (ebből negyvenkilenc középiskolás diák, a többi versenyző 18–30 év közötti) – fiatalot motiváltak szónoki beszéd megírására és közönség előtti előadására. Kimutatható azonban, hogy 2006 után csökkent a versenyzők létszáma.

¹⁹ Adamik-A. Jászó-Aczél, *Retorika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. p. 38.

²⁰ *Retorikai Lexikon*, 2010. pp. 1031-3.

²¹ Adamik-A. Jászó-Aczél, *Retorika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. p. 267.; Adamikné Jászó, *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus*. Budapest, Holnap Kiadó, 2013. p. 75.

²² vö. Zentai-Tóth, *A meggyőzés csapdái. Hibák és visszaélések a mindennapi meggyőzésben*. Budapest, Typotex Kiadó, 1999. p. 199.

²³ i. m. pp. 199-200.

²⁴ Aczél Petra, *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony, Kalligram, 2009. pp. 79-81.

²⁵ i. m. pp. 71-4.

Ez azzal is magyarázható, hogy 2006-ban a 18–31 éves hallgatók létszáma országosan több mint 45 000 fővel csökkent.²⁶ Alacsonyabb hallgatói létszám esetén pedig kisebb az esélye a pedagógusnak, hogy versenyzésre alkalmas szónokjelöltet találjon. Tehát a hallgatói létszám csökkenése, hatással lehet/van a versenyztetésre, a tehetséggondozásra.

A versenyzők a szónokversenyeken szónoki képességükről adtak számot. A beszédhelyzet nem volt valódi szónoki helyzet, mert sajátos volt az alkalom (verseny) és a hallgatóság (zsűri, versenyzőtársak, tanárok, nyelvészek stb.). A retorikai szituáció sajátossága volt még, hogy a szónokoknak hónapokkal a verseny előtt megadott témából kellett beszédet írniuk, s azt megtanulva elmondaniuk. Ilyen helyzetben nem volt könnyű természetesen viselkedni és megszólalni.²⁷ Elvárás volt a versenyszervezők, a zsűri és a retorikában jártas szélesebb közönség részéről, hogy a fiatalok olyan beszédet készítsenek, amely közérdekű kérdéssel foglalkozik, a nyilvánosság előtt hangozhat el, és az üzenet általános érvényű. A szónokkal kapcsolatos elvárások köre bővült a 20–21. században: témafelfogásában, stílusában legyen fiatalos, bátor, egyénítse, tegye életkorszerűvé a retorika klasszikus szabályait, hagyományait. Ez szabad szemléletet, nyelvi sokszínűséget, műfajismeretet és -gyakorlatot, az egyéniség tudatos vállalását teszi szükségessé.²⁸ A klasszikusok szerint a szónok legfontosabb belső tulajdonságai: erkölcs, tehetség, műveltség, szakértelem, gyakorlás. Ennek megfelelően a szónok a jelleme (*görög éthosz*), a hallgatóságában felébresztett érzelmek (*görög pathosz*) és az ügynek a logikus kifejtése (*görög logosz*) által válik meggyőzővé.²⁹ A 20–21. században akkor meggyőző egy közszereplő, ha a közönség érzelmileg elfogadja, és hitelesnek, megbízhatónak tartja.³⁰ Ezenkívül fontos a szimpátia elnyerése, a testi vonzerő, a szeretetreméltóság, a hitelesség: a szakértelem, elfogulatlanság, megbízhatóság, szavahihetőség a szociálpszichológiai kutatások szerint.³¹

A teljes retorikai szituációt nem adták meg a szervezők a versenyfelhívásokban. A versenyzők maguk határozhatták meg, hogy kötelező beszédüket milyen közönségnek szánják: politikusoknak, minisztériumi tisztviselőknek, szülőknek, kortársaknak stb. 2002-től sajátos szituációt is választhattak, amelyet a beszéd megkezdése előtt közölniük kellett. 2011-től kérték a versenyzőket, hogy határozzák meg az általuk elmondott beszéd fajtáját (tanácsadó, bemutató, törvényszéki) és a szituációt³², és előre közölnék a zsűrivel és a közönséggel. Ám ezt az évek múlásával egyre kevesebben tették meg. A 6. versenytől kezdve 20% alatt mozog a retorikai szituációt közlő versenyzők száma, eltekintve a 10. verseny adatától.

3. 1. Szerepszituáció

A retorikai szituációkról készült diagram szerint az első három versenyen a beszédeknek csaknem a fele (45–52,6%) szerepszituációban/ fiktív kontextusban/ „teremtett szituációban”³³ hangzott el. Ez megerősíti Fercsik Erzsébet vizsgálatának eredményét, amely az 1999–2001 között megjelent beszédek bevezetésének vizsgálatára irányult: „A figyelemfelkeltés eszközei közül a leggyakoribb a megszólítás volt, amely sokszor nem a valóságos, hanem a versenyfeladatban elképzelt szituációhoz alkalmazkodott”.³⁴

²⁶ Berde Éva, *A felsőoktatás lehetséges létszámpályái Magyarországon*. In: Statisztikai Szemle, 91. évf. 1. szám. p. 64. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_01/2013_01_057.pdf 2013.

²⁷ V. Raisz, RÚR 2012. p. 113.

²⁸ Koltói, RÚR 2006. p. 156.

²⁹ *Retorikai Lexikon*. 2010. p. 376.

³⁰ Németh Erzsébet, *Közszereplés*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. p. 92

³¹ Adamikné Jászó Anna, *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus*. Budapest, Holnap Kiadó, 2013. pp. 38–9.

³² Az éthopoiák és pathopoiák, az antik retorikai gyakorlatok is arra bírták rá a tanoncokat, hogy bújjanak más bőrébe, és bújtassák a hallgatóikat is új köntösbe.” (*Aczél*, RÚR 2012. p. 201.)

³³ *Pethő*, RÚR 2006. p. 165.

³⁴ RÚR 2001. p. 181.

A mai fiatalok az alábbi szerepsituációkba képzeltek magukat 1999–2001 között:

- *képviselő felszólalása az országgyűlésben* (hat beszéd); *politikuskoknak szóló beszéd pontosabb meghatározás nélkül* (két beszéd); *megyei önkormányzati képviselőkhöz szóló beszéd* (egy beszéd), *a Parlament Bizottságának tagjaként megtartott nyitóbeszéd* (egy beszéd), *határon túli magyarként a képviselőkhöz szóló beszéd* (egy beszéd);
- *különböző korú tanítványokhoz szóló beszéd* (kilenc beszéd);
- *szülői értekezleten pedagógustól elhangzó beszéd* (hat beszéd);
- *egyenrangú kommunikációs partnerhez szóló beszédek: diák a kortársaihoz* (négy beszéd), *pedagógus beszéde a kollégáihoz nevelőtanácsi ülésen* (egy beszéd), *menedzser a munkatársaihoz egy üzletkötés előestéjén* (egy beszéd), *Mme Geoffrin párizsi szalonjában a barátnőkhöz szóló beszéd* (egy beszéd), *diák a ballagáson a ballagókhoz beszél* (egy beszéd); *koreferátum egy erkölcsfilozófiai konferencia nyitó előadásához* (egy beszéd);
- *egy-egy beszéd született az alábbi szituációkban: a filoszoknak; egy új könyvkiadó első lélegzetvételénél; gyászbeszéd egy könyv ravatalánál; a könyvtár olvasótermében a kuratórium előtt, akik arról döntenek, hogy megmaradjon-e a községi könyvtár; alapítvány alapító ülésén, az alapítvány védnökeként; saját könyv bemutatóján az olvasóközönséghez; gyerekként és diákként a szülőkhöz és a tanárhoz; Pallas Akadémia Kiadó nevében; klubban, munkanélküliek összejövetelén, egykori munkanélküliként; egy társadalomtudományi értekezlet vitaindító beszéde; társkeresők klubjában a sorstársakhoz*

2001 után a szerepsituációk száma csökkenő tendenciát mutat, kivéve a 8. (2006) és a 10. versenyt (2008). E két alkalommal kissé emelkedett a teremtett szituációk száma. 2006-ban a beszédtema egy Berzsenyi-idézet volt: „Minden órának leszakaszd virágát; S élj az idővel!” Ez az alábbi fikciókra motíválta a versenyzőket: az egyetem hallgatói önkormányzata nevében a *tanévnnyitón* elhangzó beszéd/ indítóbeszéd a diákújságírók televíziófüggőségéről szóló *konferenciáján/* az „Élj az idővel!” *tanfolyam* bevezető óráján/ *szülői értekezlet/ barátnémhez 1819-ben, egy késő őszi teadélutánon/* ma gyásznap van. [...] *kedves barátunk koporsója mellett állunk/ ünnepi beszéd* kedvenc unokatestvérem, Előd 18. születésnapja alkalmából egy nagy *családi összejövetelen, ahol kisgyerektől 80 év fölötti nagypapáig minden korosztályból vannak résztvevők/ idős bácsi lelkére beszél az öt bosszantó suhancnak/ ünnepi beszéd a ballagáson.* 2008-ban A családban marad – a jövő? szólással kombinált kérdés volt a beszédtema. Ezt a szónokok a következő sajátos szituációkban tárgyalták: *házasságkötés alkalma/ diplomaosztó előtt/ vitaindító nagycsaládosok konferenciáján/ unokaöcs temetése/ öcs 18. születésnapja alkalmából elmondott pohárköszöntő/ Családban marad – a jövőnk? című kerekasztal-beszélgetés vitaindító beszéde/ adventi istentisztelet/ Mama-Papa torna/ 2008. október 23-a. 19 óra 56 perc.* Ott ülök a kanapén, csöndben, magam/ *törvényjavaslat elfogadása.*

Az előbbiektől eltérő fiktív szituációk a versenyeken: *fiatal pár a táncteremben/ vacsorához invitáló beszéd egy étterem megnyitása alkalmából/ Csehország felé, 1947-ben/ szíveskedjenek meghallgatni egy naplórészletet/ egy Írországbán élő magyar diák szavai/ egy menyasszony kér szót a saját lánybúcsúztatóján/ fejevadász cég ügyvezető igazgatója/ ötéves érettségi találkozón/ képzelt ország, államgazdasági csőd miatt a nyugdíjasokat államtanácsi határozat alapján központokba zárják, mondja: a nyugdíjas központokat felügyelő minisztérium vezetője, kb. 30 éves/ szülők iskolája/ gyóntatószékben, Párizs; Hallgatóság: gyóntató lelkész/ Kihirdetem a Városi Bíróság ítéletét a Magyar Köztársaság nevében/ anya a gyermekéhez/ gyermek a szüleihez/ 2050-ből visszatérve 2013-ba/ védőügyvéd beszéde.*

A fenti áttekintés azt mutatja, hogy a szónokok által választott szerepsituációk sokfélék voltak, és szinte ahány versenyző, annyiféle megközelítésben, kontextusban tárgyalták a témákat.

Az alábbiakban három szerepsituációban elhangzott szónoki beszédet vizsgálunk meg a retorikai szituáció elemei alapján, és abból a szempontból, hogy a szónokokat milyen indí-

tóokok készítették beszédre, milyen ügyet képviseltek, milyen beszédfajtaát választottak és mely beszédrészekből áll a szövegük.

szónokok a retorikai szituáció elemei	Bugledich Attila¹ különdíjas	G. Tóth Anita² különdíjas	Juhász Márton³ a zsűri különdíjasa
szükséglet	A beszéd címe: „Szükség van-e a retorikára a harmadik évezredben?” „...megpróbáljuk-e megállítani legértékesebb közös kincsünk, a magyar nyelv pusztulását?” „Egy az állam által létrehozott Nemzeti Szónokképző Intézet felállításához kértem az önök támogatását.” „Egy olyan intézményről van szó, melyet már régen létre kellett volna hozni. [...]”	„Mi mostan a magyar orvos?” „Riasztó... hírek érkeznek nap mint nap a magyar egészségügyről.” „Európa számos országában tárt karokkal várják a magyar orvosokat.” „Biztatni jöttem, nem temetni.”	„Kénytelen vagyok közbelépni, mert a bíróság az Ügyész Úr érvei alapján teljesen hibás útra tévedhet, hisz egy jó szándékú, segítőkész, bátor embert akarnak elítélni.” „Tisztelt Ügyész Úr! Az ön által ejtett sebeket az én tisztem és kötelességem begyógyítani. Megteszem.”
hallgatóság	„Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Ház! Hölgyeim és Uraim!” (országgyűlés)	„Tisztelt Rektor Úr, Dékán Úr, Tisztelt Kari Tanács, Kedves Avatandó Kollégáim, Kedves Vendégeink!” (diplomaátadó ünnepi tanácsülés)	„Tisztelt Városi Bíróság!”; „Tisztelt Ügyész Úr!” (bírószági tárgyalás)
kényszer, korlát	„Javaslatomat a Tisztelt Ház elutasította.” „...az ország jelenlegi helyzetében, amikor semmire sem jut elegendő pénz...”	„...mivé kell lennie a magyar orvosnak ahhoz, hogy a magyarok egészségi és erkölcsi felemelkedéséért a lehető legtöbbet tehesse?” „...azt vallom, az egységesülni vágyó Európában sem lehet devalválódott fogalom a szülőföldhöz való ragaszkodás.”	„Az Ügyész Úr szerint nem lehet végszükségről beszélni. Én mégis azt mondom: igen lehet, és kell is!”
megadott beszédtema	Szükséges-e a harmadik évezredben a retorika?	„Magyar vagyok. Mi mostan a magyar...” (Petőfi Sándor: <i>Magyar vagyok</i>) – Európában?	Van igazság? – „Az igazság kutatása súlyos erőfeszítést követel tőlünk, s ha megtaláltuk, még súlyosabbat ró ránk.” (Francis Bacon: <i>Az igazságról, első esszé</i>)
az ügy milyensége	tisztességes	tisztességes	kétes
a beszéd műfaja	tanácsadó	bemutató	törvéyszéki
a beszéd részei	bevezetés elbeszélés témamegjelölés bizonyítás befejezés	bevezetés átigazított témamegjelölés elbeszélés bizonyítás befejezés	bevezetés elbeszélés bizonyítás befejezés

Megállapíthatjuk, hogy a három vizsgált beszéd erénye, hogy íróik tekintettel voltak a retorikai szituációra, amelyet választottak, s amely meghatározta az ügy milyenségét, a beszéd fajtáját és a beszéd részeit.

3. 2. Aktuális versenyszituáció

A retorikai szituációról szóló diagram szerint a versenyzők 2002-től egyre kevesebben mondtak szerepszónoklatot, ugyanakkor növekedett azoknak a száma, akik az aktuálisan jelenlévő konkrét közönségnek szónokoltak. Örvendetes, hogy 2011 után látványosan csökkent azoknak a szónokoknak a száma, akik a retorikai szituációra nem voltak tekintettel, és nőtt azoknak a száma, akik pontosan meghatározták azt. A diagramról leolvasható, hogy a legtöbb versenyző 2011 után az aktuális versenyszituációt választotta szándékai megfogalmazásának és megismertetésének alkalmául és módjául. A zsűri jóindulatát a szónokversenyeken több ízben részt vevő fiatalok többek között azzal igyekeztek elnyerni, hogy beleszórták beszédükbe „szónoki előéletüket”: „Nem először állok itt, Önök előtt, hiszen nálam többször csak a tisztelt zsűri vett részt ezen a versenyen...”³⁵; „...a most kilencedjére megrendezett Kossuth-szónokversenyen immár harmadik alkalommal köszönhetem...”³⁶; „Ez a harmadik alkalom, hogy részt veszek a Kossuth Lajos Szónokversenyen”³⁷; „Nagyszerű érzés ismét a szónoki emelvény mögé állnom...”³⁸ A kezdők pedig a tapasztalatlanság toposzát alkalmazták gyakran, például „[É]n személy szerint idén először szerepelek a versenyzők között, de remélem, tapasztalatlanságom nem vet rám majd rossz fényt a hallgatóság körében. Eddigi életem során nem sok alkalmam nyílt kipróbálni magamat a retorika terén, de bízom benne, hogy első szárnypróbálgatásaim elnyerik a nálam jóval hozzáértőbb zsűri tetszését!” – írta Balogh Erika.³⁹

Mivel magyarázható vajon, hogy a szónokok folyamatosan növekvő létszámban választották az aktuális szituációt? Talán azt gondolták, hogy a befogadónak könnyebb a helyzete, ha nem kell más szerepébe, bőrébe bújni? Talán félték attól, hogy a befogadókra „kényszerített” szerep nem lesz mindenki számára elfogadható, befogadható? Talán azt érezték, hogy szónoki képességük megítélése mégiscsak a zsűri és a közönség (l. közönségdíj) feladata, kompetenciája, ezért a zsűrihez és a közönséghez illő, tanácsos szólaniuk, őket kell meggyőzni, gyönyörködtetni, az ő jóindulatukat kell elnyerni? Érdemes lenne a jövőben megkérdezni erről a fiatalokat, hogy pontos választ adhassunk a kérdésekre.

3. 3. Beazonosíthatatlan szituáció

A leginkább szembetűnő és megdöbbentő jelenség, hogy a tizenöt versenynek kicsivel több mint a felén (53,3%) a szónokok 38–67%-a nem kötötte alkalomhoz a beszédét, a beszédhelyzetet nem konkretizálta, ezért annak minden eleme beazonosíthatatlanná vált. Például Dóbiás Anikó beszédéből nem állapítható meg egyértelműen, mi a retorikai szituáció, melyek azok a kontextusok (mikor, miért, kinek, hogyan stb.), amelyek megszólalásra készítettek. Mivel nem kellően tisztázott a szónok részéről a retorikai szituáció, nem érvényesülhet maradéktalanul az illőség és a tárgyszerűség elve sem.⁴⁰ Kerekes Miklós beszédében is egy „lebegő” szituációban íródtak az első mondatok. Nem tudtuk meg, hogy miről akarta meggyőzni a nem tudni milyen hallgatóságot.⁴¹ Pölcz Ádámnak is elsősorban a retorikai szituációt

³⁵ Dudás, II. helyezett, RÚR 2005. p. 135.

³⁶ Scsibrán, RÚR 2008. p. 262.

³⁷ Fülöp, a Rákóczi Szövetség különdíjasa, RÚR 2009. p. 150.

³⁸ Kovács, RÚR 2010. p. 189.

³⁹ RÚR 2005. p. 221.

⁴⁰ Zsolnai, RÚR 2007. p. 173.

⁴¹ Rozgonyiné Molnár, RÚR 2008. p. 209.

kellett volna tisztázni. Találhatott volna olyan szituációt, amelyben „mint digressziónak, a magánlevélnek is helye lett volna”.⁴² Kerepesi Igor, a Bárczi Géza Alapítvány különdíjasa hiába választott retorikai szituációt („Elmélkedés a pedagógusok konferenciáján”), beszédében nem volt tekintettel a saját maga választotta helyzetre. Szónoklata vegyes hallgatóság előtt és bármilyen alkalommal elhangozhatott volna.⁴³

„Beszédet készíteni [...] kommunikációra való stratégiai felkészülés.”⁴⁴ Míg az ókori rétorok a quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando kérdések segítségével terveztek, a mai – fiatal – szónokoknak a régiek mellett más szempontokat is érdemes figyelembe venniük:

- „ki beszél (azaz ki a közlő, milyen a személyisége, tudása),
- kiknek beszél (kik a címzettek, milyen a személyiségük, tudásuk stb.),
- miről beszél a szónok (a meg- és kiválasztott téma),
- mit mond el róla, miért mondja el (mi a célja a beszéddel),...
- hogyan mondja el (milyen kommunikációs helyzetben),
- miképpen mondja el (milyen a gondolatok nyelvi formája, a mű szerkezete, megfogalmazási módja),
- hol mondja el (pl. a helyszín kérdése),
- milyen körülmények között mondja el (pl. napszak, politikai helyzet),
- kinek a jelenlétében szól (pl. van-e külső vagy belső cenzúra, illetéktelen személyek stb. jelenlétében kell-e »képes beszéd« mögé rejtenie gondolatait)”.⁴⁵

Az eredményesség minimális feltétele a fenti egymásra szorosán ható tényezők át gondolása, beszédben való érvényesítése.

Összességében elmondható, hogy a szónokversenyre felkészítő tanároknak a jövőben fontos hangsúlyozniuk, hogy egy szónoki beszéd elkészítése előtt az egyik legfontosabb teendő a retorikai szituáció kijelölése:

- milyen szükséglet/ igény hívja elő a beszédet,
- kiket akar a szónok meggyőzni (cél), milyen hatással (vélemény vagy beállítódás-váltás),
- milyen feltételezhető nehézségekkel, a szituációnak milyen korlátjaival kell számolni.

Szükségesnek tartjuk, hogy a jövőben a zsűri is következetesen kérje a versenyzőktől, hogy közöljék a retorikai szituációt, mert ennek kijelölése, figyelembe vétele a szónok részéről a minimális feltétele annak, hogy a versenyzők argumentációs kultúrája hatásos legyen. Megítélésünk szerint ezzel a kétoldalú összehangolt tevékenységgel (felkészítő tanár és zsűri) fokozható a mai fiatalok retorikai tudatossága.

4. SZÜKSÉGLET (EXIGENCE)

A szükségletet a mesékből vett analógiával szeretnénk bemutatni, mert a mese a legtöbb emberhez – ifjúhoz és idősebbhez egyaránt – közel áll, a legtöbb ember szereti és van róla tapasztalata. A mesékben egy ponton – általában – felborul a rend, megbomlik az egyensúly, tökéletlenség mutatkozik, amelyet egy mesehős helyreállít, egyensúlyba hoz, kielégít. (Maguk a mesegyűjtők és/ vagy a szerzők azért hagyományozhatták a meséket, hogy ezekből tanuljon is az ember a gyönyörködés, szórakozás mellett). Tehát a mesei tökéletlenséghez hasonlítjuk a retorikai szituációban megjelenő szükségletet. Például a *Rigócsőr király* című Grimm-mesében a királykisasszony „mindenkinél szebb volt, de annyira büszke és rátarti is,

⁴² Rozgonyiné Molnár, RÚR 2009. p. 165.

⁴³ Simon, RÚR 2012. p. 175.

⁴⁴ Aczél, RÚR 2008. p. 200.

⁴⁵ Wacha, RÚR 2002. p. 73.

hogy egy kérő sem lehetett elég jó neki”.⁴⁶ A tökéletlenség a királykisasszony személyiségében rejtett: kevély volt, éretlen még egy férfi-nő kapcsolatra, de ennek ő nem volt tudatában, ellenben egyik királyi származású kérője, akit a lány rigócsőrűnek csúfolt, ezt felismerte. A felismerés pedig az udvarlót tettekre sarkallta (a mesehősök megmutatják azokat az utakat, amelyek kivezetnek az adott problémából), bízott magában és a pozitív fordulatban. »Meggogadtam, hogy odaadlak az első jöttment koldusnak, s amit fogadtam, be is tartom.«⁴⁷ – mondta a haragos király a lányának, és az első poros, toprongyos vándor muzsikushoz feleségül adta. Az éneklő koldus azonban nem más volt, mint az álruhába öltözött udvarló, Rigócsőr király. Ettől a pillanattól kezdve megkezdődött a helyzet kiegyensúlyozása. A férj királyi származású felesége gőgjét megtörte: munkára, kitartásra, alázatra, mások megbecsülésére nevelte, majd amikor felesége már érett nővé vált, és méltó arra, hogy királyné legyen, felfedte magát előtte, és boldogan, királyi módban éltek, amíg meg nem haltak. A tökéletlenség megszűnt, pozitív módosulása megtörtént, a mese véget ért. Nézzük mindezt a szónoki beszéddel való összehasonlításban.

Prózai műfajok	Mese	Szónoki beszéd
szükséglet/ tökéletlenség	szép, de büszke és rártartó királykisasszony (Grimm: <i>Rigócsőr király</i>)	a beszédtemában rejlik
szituációs-kommunikációs válasz	(beszéd)tett, a történet írásban való rögzítése	a téma üggyé avatása, invenció, beszéd írása
a szükséglet pozitív módosításának eszközei	próbák	érvek
a szükséglet pozitív módosulásának feltétele	a változni képes mesehős, és aki megmutatja azokat az utakat, amelyek kivezetnek az adott problémából	egy meggyőzőni képes, hiteles szónok és a hallgatóság, amely érdekelt benne és képes a szükséglet pozitív módosítására
a szükséglet pozitív módosulásának kifejeződése	igazi, boldog menyegző, boldogan éltek, míg meg nem haltak... tanít, meggyőző és gyönyörködtet ⁴	sikeres beszéd, a cselekvés megváltozása

Vizsgáljuk meg, hogy az előbb végzett összehasonlítás működik-e, alkalmazható-e egy konkrét szónoki beszéd esetében! Héjja Márk, a zsúri különdíjasa La Fontaine *A tücsök és a hangya* című tanmeséjét választotta beszédének vázául, amikor a beszédtema egy Berzsenyi-idézet volt: „Minden órának leszakaszd virágát, [...] / S élj az idővel!”⁴⁸

⁴⁶ Adamik-Márton (ford. és válogatta), *Grimm mesék*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. p. 52.

⁴⁷ i. m. p. 53.

⁴⁸ RÚR 2007. pp. 105–6, 281.

Prózai műfajok	La Fontaine: <i>A tücsök és a hangya</i> ⁵ című mese	Héjja Márk szónoki beszéde ⁶
szükséglet/ tökéletlenség	„A Tücsök, hogy – dínom-dá-nom – / csak nótázott egész nyáron, / arra ébred őkegyelme: / semmije sincs, télre kelve.”	„Minden órának leszakaszod virágát, / S élj az idővel!” (Bersenyi Dániel: <i>Barátomhoz</i>) Sokan csak a pillanatnak élnek, és nem tisztelnek sem Istent, sem embert.
situációs-kommunikációs válasz	La Fontaine tanmesét ír az életvitel lehetséges módjairól és következményeiről	A szónok beszédét ír az életvitel lehetséges módjairól és következményeiről: „Az édes életet ösztönösen vágyjuk, mert az vonzó. ... ↔ mi is, ... gyakran dolgozunk vakon.”
a szükséglet pozitív módosításának eszközei	próba: a tücsök „hangya szomszédhoz betér s kölcsönképpen tőle kér némi magvat eleségül.”	érvek: „miként egyesíthetnénk magunkban a tücsköt és a hangyát?” „Veszélyesek a szélsőségek!” „A legjobb az arany középút.” okos előrelátás, helyes időbeosztás
a szükséglet pozitív módosulásának feltétele	Változnia kellene a tücsöknek, de erre nincs ígéret. Aki megmutatja azokat az utakat, amelyek kivezetnek az adott problémából: a hangya. Megkérdezi a tücsköt: „Míg meleg volt, mit csinált? [...] Énekelt? No jól van, lelkem, / most táncoljon! Rajta hát!”	meggyőzni képes, hiteles szónok és a hallgatóság, amely érdekelt benne és képes a szükséglet pozitív módosítására
a szükséglet pozitív módosulásának kifejeződése	nincs pozitív módosulás: „Nem jó kölcsönző a Hangya”	sikeres beszéd: Héjja Márk beszédében „a kisebb kifogások mellett messze túlsúlyban vannak azok a retorikai megoldások, amelyek egyértelműen elismerést érdemelnek” ⁷
	tanít, meggyőz és gyönyörködtet ⁸	

A vizsgálat azt mutatja, hogy összehasonlítható a retorikai szituáció elemei alapján a mese és a szónoki beszéd. Ez azért lehet fontos, mert a mese közel áll a fiatal generációkhoz (és az idősebbekhez is), és az analógia felismerése megkönnyítheti a fiatal szónokok dolgát. Azaz a retorika módszertanában alkalmazható eszköz a mese olvasása és annak analízise, hogy aztán a szónok a beszédében jó színvonalon tudjon szintetizálni.

A szükséglet tehát a retorikai helyzet szervezőelve. Probléma, veszély, fenyegetés, valós helyzet, amely szituációs-kommunikációs választ vált ki. Egy szükséglet (tökéletlenség) csak akkor retorikai, ha pozitív módosulása lehetséges, és ennek elérése beszédre ösztönöz valakit.

4. 1. Szükséglet a szerep- és versenyszituációkban

A Kossuth-szónokversenyeken a mai fiataloknak az a csoportja jelent meg a Kárpát-medence magyar nyelvű településeiről, intézményeiből, akiket beszédre ösztönöztek az évente meghirdetett különböző beszédtemák. A témák felkeltették az akaratot és az igényt a fiatal, többszörös intelligenciájú szónokokban, hogy a probléma pozitív irányú megoldásában sze-

repet vállaljanak: kidolgozzanak, megírjanak és előadjanak egy szónoki beszédet, azért, hogy meggyőzzék a pozitív irányú változtatásban érdekelt és arra képes hallgatóságukat.

A szónokversenyek többször emlegetett beszédtemáit úgy adták meg⁴⁹, hogy egy idézethez járult egy aktuális cím mint témamegjelölés. Tehát az inventio részben adott volt az idézethez kapcsolt kérdés, mint alapgondolat révén. A szónok átlagon felüli tudása, kreativitása, motiváltsága (a tehetség tényezői) az alapeszmét feltáró kontextus megtalálásában mutatkozott meg, hiszen a teljes retorikai szituációt nem adták meg a szervezők.⁵⁰ A témamegjelölés komplex módon szolgálta a szónokverseny legfőbb célját: a fiatalok közéleti, szakmai, pedagógiai szerepekre való felkészítését, a hagyományápolást, a közösségi, társadalmi szerepekről való gondolkodást, az erről folytatódó gondolatcserét, vitát.

Bár az idézetek legtöbbször klasszikus költőktől, íróktól származtak, a melléjük illesztett aktuális címek a jelenre vonatkoztatták őket. A kötelező beszédek elemző szakemberek véleménye megegyezett abban, hogy a beszédtemák közérdekűek, időszerűek, talányosak, érdeklődést felkeltőek voltak, rámutattak a problémá(k)ra, a valós – esetleg fenyegető – (élet)helyzet(ek)re, ezért a szónokok könny(ebb)en tudtak velük azonosulni. Az azonosulás rendkívül fontos, hogy a szónok hiteles és meggyőző (kongruens szónoki magatartás) legyen. A mottók sokféle értelmezésre és sajátos helyzetek megteremtésére adtak lehetőséget. A versenyzők pedig szinte ahányan voltak, annyi felől közelítették meg a témákat. Sokféle élethelyzetre lehetett vonatkoztatni például a 9. verseny témáját, amely a közügy és a magánügy határa kijelölésének, betartásának nehézségeire utalt. Az erről szónokló negyvenöt fiatal között voltak sokan, akik a hétköznapi bulváreseeményeket sorakoztatták⁵¹, volt, aki a magánüggyel a felelősségtudatot is sírba helyezte egy ökológiai konferencián⁵², volt, aki a kisebbségi létből indult ki⁵³, volt, aki a magány pozitívumaiból fejtette ki a magánügyet⁵⁴, volt, aki az Együtt a magánügyért mozgalom megnyitó ünnepségén mondott beszédet⁵⁵, voltak,

⁴⁹ A kezdetektől fogva Koltói Ádám főiskolai docens (ELTE) válogatta össze és kínálta föl a zsűri számára a szónokversenyek témajavaslatait. A zsűri ezek közül választott. Azokat a témákat, amelyeket nem választottak, Koltói Ádám közzétette a 2009-es konferenciakötetben (*A. Jászó*, RÚR 2009. pp. 216–222). Segítségként ajánlotta a tanároknak, felkészítőknak, leendő versenyzőknek, „mindazoknak, akik rétori szárnyaikkal próbarepülésekre készülnek” (i. m. p. 216). Az 1999–2013 között megadott beszédtemák:

1. Szükséges-e a harmadik évezredben a retorika?;
2. „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” (Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*);
3. „Mi az, mi embert boldoggá tehetne?/ Kincs? hír? gyönyör?...” (Vörösmarty Mihály);
4. A hölgyek „játszva többet tehetnek, mint küzdve mi; ők egy körtáncal a magyar táncot, egy dalocskával a magyar népdalt, egy beszélgetéssel a magyar nyelvet divattá tehetik. Divat hatalmasabb, mint logika.” (Kossuth Lajos: *Hivatás*. Pesti Hírlap, 1841. február 17.);
5. „Változik a világ: gyengül, ami erős./ És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt” (Arany János: *Toldi estéje*);
6. „Magyar vagyok. Mi mostan a magyar...” – Európában? (Petőfi Sándor: *Magyar vagyok*);
7. „asszonyférfi..., férfiaszony.../ Kicsaptál lágy nemedből” (Kisfaludy Sándor: *A boldog szerelem*) Milyen (legyen) a nő szerepe – ma?;
8. „Minden órának leszakaszd virágát; S élj az idővel!” (Berzsenyi Dániel: *Barátomhoz*);
9. „Csendesen, feltűnés nélkül halt meg a magánügy, a világ egyre növekvő robaja közben” (Bálint György: *A magánügy halála*) – Közügyünk a magánügy?;
10. A családban marad – a jövő?;
11. „miért nő a fű, hogyha majd leszárad?/ miért szárad le, hogyha újra nő?” – S így van értelme? (Babits Mihály: *Esti kérdés*);
12. „Ha mindig csak megértek, hol maradok én?” (Szabó Lőrinc: *Az Egy álmai*) – Hol vannak az együttérzés, a türelem, az önfeladás határai?;
13. Van igazság? – „Az igazság kutatása súlyos erőfeszítést követel tőlünk, s ha megtaláltuk, még súlyosabbat ró ránk.” (Francis Bacon: *Az igazságról*, első esszé);
14. Ellenfelem van, tehát én is ellenfél vagyok.../ Hogyan lehet meggyőzni vagy legyőzni – önmagamat is?;
15. „Az egész világ egy linkgyűjtemény./ az emberek, a tárgyak benne linkek” (Varró Dániel) – Hálózatok rabságában élünk?

⁵⁰ vö. *Antal*, RÚR 2006. p. 141.

⁵¹ pl. RÚR 2008. pp. 187–8.

⁵² i. m. pp. 134–5.

⁵³ i. m. pp. 154–5.

⁵⁴ i. m. pp. 181–2.

⁵⁵ i. m. pp. 198–99.

akik a magánügy temetésén tették ugyanezt⁵⁶, volt, aki a Ne hagyjuk őket magukra Alapítvány nevében szónokolt az országgyűlésben a családon belüli erőszakot elszenvedőkről⁵⁷, volt, aki istentiszteleten prédikált arról, hogy cselekedeteinkért felelősek vagyunk⁵⁸, volt, aki arról írt, hogy mi történik akkor, ha külső szemlélőként döbbenünk rá, hogy barátnőnket, kollégánkat, szomszédunkat csalja a párja vagy a házastársa⁵⁹, volt, aki könyvelőként mondta el, hogy legalisan turkál ügyfelei magánügyében⁶⁰, volt, aki egy képzelt ország nyugdíjas központokat felügyelő minisztérium vezetőjeként szónokolt a nyugdíjasoknak, akiket államgazdasági csőd miatt ezekben a központokban helyeznek el⁶¹, volt, aki közismert filmsztárként a baráti bizalom fontosságáról beszélt⁶².

Bár a fentiek arra utalnak, hogy a fiatalok kreatívak, és ötletekben nem szenvednek hiányt, amennyiben felkészítő tanárként azt tapasztaljuk, hogy az inventiónál elakadt a szónokjelölt, kínálunk föl neki segítségül ötleteket. Raisz Rózsa mutatott erre jó példát, amikor sorra vett néhány lehetőséget, hogy Kisfaludy Sándor A boldog szerelem című ciklusából választott idézet („asszonyférfi..., férfiasszony.../ Kicsaptál lágy nemedből” Milyen (legyen) a nő szerepe – ma?) milyen gondolatmenetet indíthat meg.⁶³ Az ötletbörze jó gyakorlat, segítheti a versenyre készülőköt a feltalálásban, a beszéd készítésének legkritikusabb fázisában, a kezdésben.

Egyértelműen megállapítható a beszédek írott változatából, hogy a versenyzők fiatal koruk ellenére rendkívül éretten gondolkodnak, felelősséget éreznek tetteikért, az értékek bemutatására törekednek, néhányan pedig személyes tragédiá(ka)t megélve (például édesanya vagy testvér elvesztése, határon túli magyarként különböző sérelmek megélése⁶⁴) váltak különösen érzékenyvé és éretté. Szluha Krisztina beszéde példázza a fentieket: „Kedves Teremtők és Teremtettek! Egymás életét alakítjuk. Adni nem választás, mert ki nem akar, ad az is, csak rosszat. Minden buszút és piros lámpa esély. Esély kinyitni szemünk, belenézni a máséba, meglátni benne a fájdalmat, fennhangon mondani: közöm van hozzád, tudom mindez felelősség. De terhünk megéri vállalni, eladni engem, elhajítani téged, hogy a neked rossz, nekem jóból megszülethessen közös valóságunk, egy pillanat, egy szív, egy csoda – ha jó nekem, legyen jó nekünk – teremteni, adni – ez, mi lényegét adhat az énnak, minden szónak, az összes beszédnek.”⁶⁵ Kupó Péter, a zsűri különdíjasa érettségét alábbi mondatai támasztják alá: „Otthonról kincsekkel, bölcsességgel teli tarisznyát kaphatunk, ha kiérdemeljük. Vigyázzunk ezekre a láthatatlan kincsekre, soha ne cseréljük csillogó üvegyöngyökre! Vegyük birtokba, ismerjük meg, fényesítsük ki, és adjuk majd egyszer mi is tovább az elődeinktől kapott szellemi tőkét, szokásokat, szeretetet, hagyományt.”⁶⁶

Az írott beszédekben a szónokok általában címet adnak a beszédüknek, és megszólítják/ köszöntik a hallgatóságukat. A szóbeli változatban a cím megfelelője a megszólítás/köszöntés. Fischer Sándor fontosnak tartja az előadás címének közlését, esetleg magyarázó alcím beiktatását, amely világosan közli a témát, felkelti az érdeklődést, felkészíti a hallgatóságot arra, amit hallani fog. Ugyanis „az első percekben dől el, hogy a hallgatóság végigkíséri-e

⁵⁶ i. m. pp. 207–8, 247–8.

⁵⁷ i. m. pp. 211–2.

⁵⁸ i. m. pp. 229–30.

⁵⁹ i. m. pp. 234–5.

⁶⁰ i. m. pp. 256–7.

⁶¹ i. m. pp. 260–1.

⁶² i. m. pp. 265–6.

⁶³ RÚR 2006. p. 105.

⁶⁴ RÚR 2005. p. 126, 2012. p. 203.

⁶⁵ RÚR 2011. pp. 229–30.

⁶⁶ RÚR 2009. p. 117.

a beszédet, és kellő figyelemmel kíséri-e végig:...”⁶⁷ Az alábbi diagramból leolvasható, hogy a szükséglet, amely a beszéd témában rejlik, az első három versenyen a beszédek címeiként is megjelent. Ezt követően ez a jelenség csökkenő tendenciát mutat, de mindvégig jelen volt a 11. verseny (2009) kivéve.

A kreatívabb versenyzők saját maguk adtak címet a beszédüknek, és ez már sejteti az olvasóval, hogy a beszéd témát a szónok milyen szempontból, megközelítésben dolgozta fel. Például a 6. verseny témája Petőfi Sándor Magyar vagyok című versének egy részlete volt, megtoldva egy aktuális címmel, ami Magyarország éppen időszerű Európai Unióba való belépésére terelte a versenyzők figyelmét: „Magyar vagyok. Mi mostan a magyar...” – Európában? Varga Sándor III. helyezett „Golyóstoll”, Száraz László különdíjas „Bányász macska”, Vanya Barbara „(Csehország felé, 1947-ben)”; „...Na de lányok..., asszonyok!”, Iván Péter „A gulyás”, Nagy Kornélia »Köt a rög...«, Temesi Erik „A magyarság viszonya a szomszédos népekhez” címet adott beszédének.⁶⁸ Mindegyik cím sejteti a befogadóval, hogy sajátos nézőpontból közelítette meg és dolgozta fel a szerző a beszéd témát.

A beszéd téma jelenléte a szónoklatban segíti a szónokot, hogy a témára fókuszáljon, attól ne térjen el. Önmagában persze nem biztosítja, hogy nem történik meg az elkanyarodás. A hallgatóság figyelmét is irányítja, sőt a befogadást is megkönnyíti, mert a közönség számára ismert, tudott információk elhangzása, ismétlődése időt hagy az ismeretlen, új információk észlelésére, megértésére. Voltak olyan versenyzők, akik a beszéd témát mint retorikai kelléket használták föl beszédük tagolásához. Benedek Fülöp, I. díjas versenyző háromszor is megismételte a Szükség van-e a retorikára a harmadik évezredben? kérdést beszéde makroszerkezeti egységeinek elején.⁶⁹ Bogár László, a zsűri különdíjasa, a Magyar Rádió különdíjasa beszédében is visszatérő szövegszervező elem volt a beszéd téma. Az ismétlés ritmust ad a szövegnek, az eltérő modalitású változatok frissen tartják a hallgatóság figyelmét. A legjobb teológusjelölt, Maricza Andrea tartalmi keretbe helyezte beszédét: „Ment-e a könyvek által a világ elébb Kedves Hallgatóim! [...] Kedves Hallgatóim! Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Ez „azért figyelemre méltó, mert a szónok ellenérzéssel indít, s a hallgatóság gondolatait végigvezetve igenlő lesz a válasz”: „A válaszem: igen. A könyvek által ment a világ elébb!”⁷⁰

A beszéd témák nemcsak a beszédek címeiként, hanem mottóként is megjelentek a szövegek előtt. Ennek elsősorban az olvasó számára van üzenete. Míg kezdetben a beszéd témák a beszéd valamely részében megjelentek, 2009-től inkább csak utalásszerűen talákoztunk velük a beszédekben.

Volt olyan szónok is, aki nem a beszéd témáról írt (pl. Lokodi Zsolt, III. díjas⁷¹; Palicz István⁷²; Vető Violetta⁷³; Fülöp Júlia⁷⁴) vagy magánjellegű, nem a nyilvánosságra tartozó beszédet készített (pl. Soltész Márton, a zsűri különdíjasa⁷⁵), esetleg inkább polemizált, mint meggyőzni akart (pl. Jakus Ágnes, II. helyezett⁷⁶). Keresztes Ágnesnek, a zsűri különdíjasának a témáról a tarot kártya egyik lapja, A bolond című jutott az eszébe, melyet Hamvas Béla a »felszabadult és félelemtelen« magatartás jelképeként magyarázott. „A versenyző nem eléggé vette figyelembe az idézethez csatolt részt, mely ezek »határaitól« beszél.”⁷⁷

⁶⁷ Fischer Sándor, *Retorika*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1975. p. 29.

⁶⁸ RÚR 2005. pp. 140, 163, 215, 249, 258, 269.

⁶⁹ RÚR 2000. p. 121.

⁷⁰ *Rozgonyiné Molnár*, RÚR 2001. pp. 112-3.

⁷¹ RÚR 2001. pp. 101-2.

⁷² RÚR 2003. pp. 183-4.

⁷³ i. m. pp. 197-8.

⁷⁴ RÚR 2007. pp. 133-4.

⁷⁵ i. m. pp. 113-4.

⁷⁶ i. m. pp. 91-2.

⁷⁷ *V. Ráisz*, RÚR 2011. p. 163.

A beszéd készítése előtt érdemes a versenyzőknek a beszédtema alapjául szolgáló idézet teljes szövegkörnyezetét elolvasni az értelmezés céljából, azután a saját gondolataikat összegezni a témáról. Porczel Beáta, a Bárczi Géza Alapítvány különdíjasa elárulta, hogy olvasta a mottót adó szerző (Szabó Lőrinc) más verseit is: „A versenyre készülve nekem nagyon tanulságos volt böngészni a verseit. Izgalmas volt, amit a parancsoknak kiszolgáltattott, egyéniségét megtagadó tömegemberről olvastam.”⁷⁸ Németh-Varga Dóra⁷⁹ olvasta Kossuth Lajos Hivatás című vezércikkét. Ezt a belőle citált idézetek is alátámasztják. Demeter Enikő⁸⁰ is hosszabban idéz a beszédtemát adó Vörösmarty-versből, A merengőhöz címűből, ahogy Navracsics Zsófia⁸¹ is a Magyar vagyok című Petőfi-versből.

5. HALLGATÓSÁG (AUDIENCE)

A befogadó „a kommunikációs folyamat egyik tényezője, akihez a (fel)adó a megnyilatkozást intézi, akinek a tudatára vagy az érzelmeire hatni akar. [...] Az élőszóbeli, közvetlen kommunikáció befogadója a hallgató, az írott szövegeké az olvasó.”⁸² „Az írott stílus a legnagyobb pontosságra törekszik, az előadásra szánt művek stílusa pedig az előadhatóság legnagyobb fokára.”⁸³ Eltérő a szóbeli és az írásbeli szövegek befogadásának a stratégiája is. Az előbbiekre tekintettel kell lennie a szöveg szerzőjének.

A régi-új retorika sorozatban megjelent beszédek elemzése – kevés kivétellel – az írott szövegekre vonatkozik. Dolgozatunkban mi is csak és kizárólag az írott beszédek elemzésére vállalkoztunk, elsősorban terjedelmi, másodsorban módszertani okokból. Azonban tisztában vagyunk azzal, hogy „ha a szónoki előadásra szánt beszédet megfosztják az előadás körülményeitől, nem fejt ki sajátos hatását...”⁸⁴ A beszédek elemző oktatók közül többen is megfogalmazták, hogy egy-egy versenyző írott szövege kevésbé meggyőző, helyezést valószínűleg az előadása alapján ért el. Ez is Arisztotelész előbb idézett megállapítását erősíti meg, és a szóbeli és az írásbeli változat közötti színvonalkülönbségről árulkodik. Jóllehet a verseny szervezői azt kérték a szónokoktól, hogy az előadásra szánt beszédük írott változatát adják le publikálás céljából, előfordulhat, hogy az előadott és az írott szöveg között jelentős különbség mutatkozik. Tudomásunk van például arról, hogy saját versenyzőnk, Szendrei Gábor a közönség elé lépve a leírt szövegétől jelentősen eltérő beszédet mondott el 2013-ban. Bár Quintilianus szerint „...egy és ugyanaz jól beszélni és jól írni, mert a leírt változat csak megörökítése az előadott beszédnek”⁸⁵, a fentiekben közölt tények miatt egy másik munka keretében fontosnak tartjuk megvizsgálni az előadott beszédek és az előadásmódot is, amely után az írásbeli és szóbeli szövegek összehasonlítása is megtörténhet.

A retorikai folyamatban a szónok és a hallgatóság egymástól elválaszthatatlan, kölcsönösen feltételezik egymást, egymáshoz képest határozhatjuk meg őket, egyformán fontosak. Ezt már az ókori rétorok is felismerték és leírták. „A hallgatóságon keresztül érjük el célunkat, ha beszédünk hat érzelmeikre;...” – írta Arisztotelész *Rétorikájában*.⁸⁶ Quintilianus ezt így fogalmazta meg: „...az érzések adják ennek a tevékenységnek [a szónokinak] úgymond a sa-

⁷⁸ RÚR 2011. p. 181.

⁷⁹ RÚR 2003. pp. 177–8.

⁸⁰ RÚR 2002. p. 159.

⁸¹ RÚR 2005. p. 261

⁸² *Retorikai Lexikon*, 2010. pp. 120–1

⁸³ *Rétorika*, 1999. 1413b

⁸⁴ i. h.

⁸⁵ Quintilianus, Marcus Fabius, *Szónoklattan*. 2008. p. 815

⁸⁶ *Rétorika*, 1999. 1356a

vát-borsát.”⁸⁷ A 20. századi amerikai filozófus-retorikus Kenneth Burke folyamodásnak nevezi, ha a szónok a hallgatóság értelméhez, érzelmeihez folyamodik, és azonosulással, ha sikeres a meggyőzés, a hallgató lelki folyamaton megy át és azonosul a szónokkal. Arisztotelész a hallgatóságból kiindulva különítette el a szónoki beszéd fajait: „A hallgató szükségszerűen közönség vagy ítélő, mégpedig vagy az elmúlt események megítélője [törvényszéki beszéd], vagy az eljövendőké [tanácsadó beszéd].”⁸⁸ „...Egyáltalán nem közömbös a meggyőzés szempontjából, különösen a tanácsadó beszédben – de a törvényszéki beszédben sem –, hogy a szónok milyen jelleműnek mutatja magát, s tudja-e éreztetni a hallgatósággal, hogyan viszonyul hozzájuk, illetve azok öhozzá.”⁸⁹ Cicero *A szónokról szóló Második könyv* *Megnyerés, megindítás, befolyásolás* című fejezetében írta, hogy „a szónoklás módszertana a meggyőzés szempontjából három pilléren alapszik: el kell hitetnünk, hogy igaz ügyet védünk, együttérzést kell keltenünk a hallgatóságban, lelküket pedig meg kell indítanunk, hogy érzelmeik hozzájáruljanak ügyünk sikeréhez.”⁹⁰ Quintilianus is nagy figyelmet szentelt a hallgatóságnak. Következő tanácsai tanúsítják ezt: „Mert az is sokat számít, mit akar hallani a bíró, sőt Cicero előírása szerint sokszor annak tekintete vezeti a szónokot; ezért ne tágítson attól, amiről észreveszi, hogy tetszik neki, s kerülje azt, amit nem fogadna szívesen. De a stílusa is olyan legyen, hogy minél könnyebben megértse a bíró.”⁹¹

A 20. századi új retorika a klasszikushoz hasonlóan kiemelten kezeli a hallgatóságot. Chaïm Perelman a logika, az etika és a jog professzora és asszisztense, Lucie Olbrechts-Tyteca közösen kiadott *Az új retorika vagy Értekezés az érvelésről* (1958) című munkájukban megfogalmazták, hogy „...minden érvelés a hallgatóság beleegyezését kívánja elnyerni...”⁹² Perelman később rámutatott, hogy „a hallgatóság fogalma... rendkívül tág, az egyetlen hallgatótól a tömegig, a művelt szakembertől az egyszerű emberig, az azonos világnézetű közösségtől a legeltérőbb felfogású tömegig minden belefér. A szónoknak, aki rábeszélni akar, ki kell választania és meg kell céloznia azt a réteget, amelyet meg akar szólítani, amelyre hatni kíván.”⁹³ „A való életben... nem létezik egyetemes vagy ideális hallgatóság, hanem csak mindig konkrét hallgatóság van. [...] ...Az érvelés értéke nemcsak az érvelés hatékonyságától függ, hanem függ annak a hallgatóságnak a milyenségétől is, amelyet a szónok meg akar szólítani.”⁹⁴ [...] ...A szónoknak minden esetben ismernie kell a hallgatóság véleményét azokról a kérdésekről, amelyekről beszélni akar, és olyan érvelést, indoklást kell alkalmaznia, amely megfelelő a tárgyának és a hallgatóságának is. Perelman egyezésnek, egyetértésnek (accord) nevezi a vélemények, meggyőződések, elkötelezettségek nagy és meghatározatlan halmazát, amit a hallgatóság elfogad.”⁹⁵

Mivel a hallgatóság milyenségétől függ az érvelés, a szónokversenyre jelentkező fiataloknak a verseny konkrét hallgatóságát kellett figyelembe venniük. A szónokverseny konkrét hallgatósága sajátos, mert a szónokok képességét megítélő szakemberekből, magyar nyelv és irodalom szakos felkészítő tanárokból, nyelvészekből, főiskolai, egyetemi hallgatókból, médiások képviselőiből, támogatók képviselőiből, más érdeklődőkből állt. Nagysága évenként eltérő volt, általában 100–150 fő a versenyzőkkel együtt. Vegyes összetételű az életkor, az iskolai végzettség, a foglalkozás, a lakhely stb. szempontjából. Igazi kihívás az ilyen közönséghez való alkalmazkodás. A szónoknak tehát széles körű általános és anyanyelvi műveltséggel kell rendelkeznie, hogy meggyőző tudjon lenni. Mindez kiemelten vonatkozik azokra a verseny-

⁸⁷ Quintilianus, Marcus Fabius, i. m. p. 412

⁸⁸ *Rétorika*, 1999. 1358b

⁸⁹ i. m. 1377b

⁹⁰ *Cicero Összes Művei*, 2012. p. 305.

⁹¹ Quintilianus, Marcus Fabius, *Szónoklattant*. 2008. p. 816.

⁹² *Adamik*, RÚR 2003. p. 32.

⁹³ i. m. p. 33.

⁹⁴ i. m. p. 34.

⁹⁵ i. m. p. 36.

zőkre, akik a versenyszituáció hallgatóságát szólították meg. A szónoknak először fel kell készülnie a hallgatóságából, például mi a témával kapcsolatos véleménye, milyen meggyőződésű, elkötelezettségű. Ezek meghatározzák a készítendő szöveg szerkesztési szabályait, az új és az ismert közléselemek arányát, az értelmi és érzelmi érvek dominanciáját, a stílus hangvételét, az érvelést. A hallgatóság megismerése a legnehezebb egy szónok, főleg egy fiatal szónok számára. Ezt sok versenyző meg is állapítja, ki is nyilatkoztatja beszédében. Ezen a területen is szükséges tehát a felkészítő tanárok segítségével, útbaigazítása.

A hallgatósággal való kapcsolatteremtés nélkül a szónok nem számíthat pozitív hatásra, meggyőző kommunikációra.⁹⁶ A hallgatóság kritériuma, hogy képes legyen a döntéshozatalra vagy képes legyen közvetíteni a döntéshozók felé. Olyan emberek csoportja, akik érdekeltek abban, és a hatalmuk is megvan hozzá, hogy tegyenek valamit annak érdekében, hogy a tökéletlenség megszűnjék.⁹⁷

A hallgatónak nehéz a dolga a szónok hallgatása során, hiszen egyszeri, megismételhetetlen munkát végez, amennyiben a szónoklat egyszer és megismételhetetlenül hangzik el, s ezek a pillanatok azonnal a múltba vesznek. Ezért fontos, hogy a szónok a hallgató munkáját több eszközzel, sokféle módon segítse: tiszta, világos gondolatát kifejező világos stílusával, beszéde felépítésével, befogadható, a megértést elősegítő beszédtempóval, befogadói műveltségének, előismeretének figyelembe vételével stb.

A partnerkapcsolat működtetésére irányuló törekvések folyamatosan átszövik a szónoki beszédet. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatal szónokok beszédében a megszólítás volt a leggyakrabban előforduló figyelemfelkeltő eszköz. A megszólítás a cím megfelelője a szónoki beszédben; a kommunikációs helyzet kialakítója. A szónokló általa határozza meg a hallgatónak és a magának szánt szerepet a kommunikációban. Jelzi, hogy a téma keretein belül kikké, mikké válhat a hallgatóság.

Mind a tizenöt versenyen 80% fölötti volt azoknak a versenyzőknek az aránya, akik közvetlenül szólították meg hallgatóságukat, jóllehet a 6–8. versenyeken a korábbiakhoz képest nőtt azoknak az aránya, akik nem szólították meg a hallgatóságot vagy csak közvetlenül tették ezt. Mivel ezt a beszédeket elemző szakemberek többsége kritizálta, például „hallgatóság nélkül nincs szónoki beszéd”⁹⁸, valószínűleg ezek hatására csökkent azoknak a száma, akik elfelejtkeztek a megszólításról vagy tudatosan ezt a megoldást választották. A közvetlen megszólítás leggyakrabban a szövegek elején található. A szónoki hagyományokat követő, szöveg elején elhelyezkedő fatikus elem a kapcsolatteremtésen kívül utal a hallgatóság összetételére, a jelzőkből következtethetünk a szónok és a közönség kapcsolatára, a szónoknak a hallgatósághoz való viszonyulására. Több szakíró megerősítette, hogy „egy közönséghez intézett beszéd kezdetén megkerülhetetlenül szükséges a hallgatóság megszólítása, mert a szónoknak már megszólalása első pillanatában meg kell ragadnia a kapcsolatfelvétel lehetőségét az öt hallgatókkal”⁹⁹; „a szónok a beszéd első pillanatában megteremt egy közvetlen kommunikációs helyzetet a közönsége megszólításával”¹⁰⁰. A 2000-es évek közepén keletkező beszédekben a korábbinál több beszédben találoztunk In: medias res kezdéssel és az ezzel párosuló eltolt, késleltetett megszólítással, amely Szikszainé Nagy Irma szerint „rendhagyó volta miatt modern, formabontó sajtáságnak is tekinthető”.¹⁰¹ Srancsik Tamás, a legjobb szabad kategóriás versenyző kérdésekkel indította a beszédét: „Ment-e a könyvek által a világ elébb? E kérdés bennem újabbat és újabbat szült: Bátorzkodhatom-e megadni a választ én, az éretlen fiatal? És ha igen, mondhatok-e ellent második himnuszunk írójának, a reformkor kiemelkedő alakjának, Vörösmarty Mihálynak?”, majd egyszerű, de ide illő megszólítást választott: „Tisz-

⁹⁶ Fercsik, RÚR 2001. p. 177.

⁹⁷ Cooper, Martha, *Analyzing Public Discourse*. Illinois, Waveland Press, 1989. pp. 20–2.

⁹⁸ Szikszainé Nagy, RÚR 2009. p. 136

⁹⁹ Demény, RÚR 2005. p. 200

¹⁰⁰ Fercsik, RÚR 2011. p. 186

¹⁰¹ RÚR 2001. p. 129

telt Hallgatóság!”¹⁰² Hasonlóan szerkesztette meg szövegét Lakatos Mária Csilla, különdíjas szónok is. Beszédében „már az indítás elbizonytalanító: egyáltalán elkezdődött a beszéd? Megszólítás nélkül!”¹⁰³ A kezdést leszámítva Mária minden szerkezeti egység elején megszólította a közönséget. Volt olyan versenyző is, aki minden szerkezeti egység elején megszólította hallgatóságát, beszédét a megszólítások tagolták részekre, mezoszerkezeti egységekre. Szócs Csongor-Ernő, a Magyar Koalíció Pártjának különdíjasa szövegében az első megszólítás a versenyzőtársakhoz szól, a továbbiak minden jelenlévőhöz. Vargáné Raisz Rózsa szerint „dicséretes a kapcsolatteremtésre való törekvés, bár kérdés, hogy nem sok-e öt alkalommal is élni vele e néhány perces beszédben”.¹⁰⁴

Azok a szónokok, akik közvetlenül megszólították a hallgatóságot, kétféle megszólítástípust használtak: homogén vagy differenciált megszólítást. Három verseny kivételével a versenyzők többször szólították meg differenciált (pl. nemek, foglalkozás szerint) módon a hallgatóságukat, mint homogén formában.

Megállapításunk szerint a leggyakrabban előforduló differenciált („Tisztelt/Kedves/Hölgyeim és Uraim!”) és homogén („Tisztelt/Kedves Hallgatóság!”) megszólítások kevés fógózdót nyújtanak a befogadó számára, hogy szituációs szerepét beazonosíthassa. A túl általános, semleges hangnemű és távolságtartó megszólításból (pl. „Tisztelt Hallgatóság!”) nem lehet következtetni a közönségre, amelyhez a szónok szólni kíván, és ha a beszédben később sem lehet olyan mondatot találni, amely konkretizálná a közönséget, nincs célközönsége a szónoknak.

A beszéd témája közvetve befolyásolja a megszólítást, mégpedig úgy, hogy közvetlenül befolyásolja a hallgatóság összetételét. Amikor a szónok beszédet készít, stratégiájának az is része, hogy számba veszi, kiknek a jelenlétére számíthat, kiket érdekelhet, érinthet a téma, amiről beszélni fog. A hallgatóság ismerete, figyelembe vétele befolyásolja a szónokot a megszólítás megválasztásában. Az 1. verseny témájáról (Szükséges-e a harmadik évezredben a retorika?) szóló harmincnyc el beszéd közül tizenkettő a szónokverseny hallgatóságának, hat az országgyűlés elnökének és a képviselőtársaknak, kettő a megyei önkormányzati képviselőknél szól. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legtöbb szónok (31,5 %) azt gondolta, a versenyen jelenlévő zsűri, tanárok, hallgatók stb. a leginkább érdekeltek, érintettek a témában, és ők azok, akik sokat tehetnek a hétköznapiakban a retorikáért. A versenyzők 16 %-a a törvényhozókhoz, további 5 %-a a megyei képviselőkhez beszélt, mert hitték, hogy döntésükkel ők is befolyásolni tudják a retorika jövőjét. A 2. verseny beszédtemája [„Ment-e a könyvek által a világ elébb?” (Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*)] kapcsán Boros Emőke, II. díjas szónok a „Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Könyvbarátok!” megszólítással jól választotta meg címzettjei körét. Egy könyvkiadó megnyitó ünnepére ugyanis azok kíváncsiak, akiket érdekel a könyv, s az ünnepélyes, meghitt léghő növeli az olvasók készségét a mondanivaló befogadására. A szerző tehát ebből a szempontból homogén társaságnak közvetítette üzenetét, s ez meghatározta a szöveg felépítését, kifejtettségének szintjét.”¹⁰⁵ Ugyanakkor a nemek alapján differenciálta a megszólítást. A „Magyar vagyok. Mi mostan a magyar...” – Európában? beszédtemához leginkább illő megszólítások: „Kedves Magyarok, Honfitársaim!”¹⁰⁶; „Mai magyarok!”¹⁰⁷ Nagyné Markó Julianna az „asszonyférfi..., férfiaszony.../ Kicsaptál lány nemedből” Milyen (legyen) a nő szerepe – ma? beszédtema alkalmával adott a szónokoknak a salutatióra nem szokványos ötleteket: „Tisztelt Klubtársak! Nőies Nők! Abszolút Nők! Pretty Womanek!”¹⁰⁸

¹⁰² V. Raisz, RÚR 2001. p. 110

¹⁰³ Szikszainé Nagy, i. h.

¹⁰⁴ RÚR 2010. p. 115

¹⁰⁵ R. Toma, RÚR 2001. p. 100.

¹⁰⁶ Németh-Varga, RÚR 2005. p. 262.

¹⁰⁷ Pásztori-Kupán, RÚR 2005. p. 267.

¹⁰⁸ RÚR 2006. p. 145.

A beszédekben használt megszólításokat három csoportra különítettük el az illőség szerint:

1. illő megszólítás
2. nem illő megszólítás
3. rendhagyó megszólítás.

Az illő kategóriába soroltuk azokat a megszólításokat, amelyek a klasszikus szabályoknak megfelelnek: van koncepciójuk („Tisztelt Zsűritagok, tisztelt Hallgatóság! Kedves versenyző Társaim!”¹⁰⁹; „Tisztelt Figyelő Közönség!”¹¹⁰), udvariasak („Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégeink!”¹¹¹; „Mélyen tisztelt Hallgatóság!”¹¹²), a mondanivalóhoz, a hallgatósághoz illőek („Tisztelt ünneplő, emlékező közönség!”¹¹³; „Szeretett testvéreim!”¹¹⁴); találóak („Sorstársaim!”¹¹⁵), keretet adnak a beszédnek („Sok szeretettel köszöntök én is mindenkit!”¹¹⁶). A nem illő kategóriába soroltuk az udvariatlan („Jó napot, Hölgyeim!”¹¹⁷), a jóindulat elnyerését nélkülöző („Könyvek ellenségei!”¹¹⁸; „Tisztelt Jelenlevők!”¹¹⁹), a túl általános („Tisztelt Hallgatóság!”¹²⁰; „Kedves hölgyeim és uraim!”¹²¹), a nem adekvát („Kedves életművész Barátaink!”¹²²), a zavaros („Tisztelt Hölgyek és Urak, kedves Versenytársaim és minden jóakarató érdeklődő!”¹²³), a tútagolt („Tisztelt Rektor Úr, Dékán Úr, Tisztelt Kari Tanács, Kedves Avatandó Kollégáim, Kedves Vendégeink!”¹²⁴; „Tisztelt Elnök Úr, Tisztelt Akadémikus Hölgyek és Urak, Hölgyeim, Uraim, Tisztelt Konferencia!”¹²⁵), a következetlen (T/3. → E/2. → T/3.¹²⁶; „Tisztelt Hallgatóim, vagyis tisztelt Uraim!”¹²⁷), a többértelmű („Nők! Asszonyok, Anyák, Szeretők!”¹²⁸), a koncepció nélküli („Kedves Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Konferencia-résztevők, Figyelmes Hallgatóim!”¹²⁹) és a hibás („Kedves jövődombeli magas beosztású Hölgyeim és Uraim!”¹³⁰) megszólításokat. A rendhagyó kategóriába pedig a becéző („Tisztelt Családkutatók, Ifjúság- és Idővédelmiskék!”¹³¹), a provokatív („Tisztelt egyesek és nullák!”¹³²) a meglepő („Kedves Kertésztársaim!”¹³³; „Tisztelt Köz- és magánemberek! Kedves Hallga-

¹⁰⁹ RÚR 2008. p. 183.

¹¹⁰ RÚR 2009. p. 153.

¹¹¹ RÚR 2002. p. 101.

¹¹² RÚR 2005. p. 172.

¹¹³ RÚR 2008. p. 164.

¹¹⁴ i. m. p. 229.

¹¹⁵ RÚR 2006. p. 164.

¹¹⁶ RÚR 2013. p. 162.

¹¹⁷ RÚR 2004. p. 190.

¹¹⁸ RÚR 2001. p. 132.

¹¹⁹ RÚR 2008. p. 158.

¹²⁰ RÚR 2001. p. 147.

¹²¹ RÚR 2006. p. 143.

¹²² RÚR 2007. p. 216.

¹²³ RÚR 2009. p. 130.

¹²⁴ RÚR 2005. p. 152.

¹²⁵ RÚR 2008. p. 134.

¹²⁶ RÚR 2005. p. 160.

¹²⁷ RÚR 2006. p. 119.

¹²⁸ i. m. 122.

¹²⁹ RÚR 2004. p. 180.

¹³⁰ i. m. p. 213.

¹³¹ RÚR 2009. p. 140.

¹³² RÚR 2011. p. 123.

¹³³ RÚR 2007. p. 95.

tóság!”¹³⁴; „Kedves függők!”¹³⁵), meghökkentő („Kedves Lányok! Fiúk! Lányos Fiúk! Fiús Lányok! Ti Mind! Mi Mind!”¹³⁶; „Hölgyeim és Uraim, finom Falatok!”¹³⁷; „Száradó Vásárlók!”¹³⁸) az idegen („Good evening, Ladies and Gentlemen!”¹³⁹), a szellemes („Angyaltársaim, Kerubok és Szeráfok!”¹⁴⁰; „Kedves hallgatók és lehallgatottak!”¹⁴¹), a talányos („Kedves mindent tudni vágyók és mindenre ráérzők!”¹⁴²) megszólításokat soroltuk. A „Kedves anyák és apák, kik a társadalom építőkövei, az új nemzedék tanítómesterei vagytok”¹⁴³ megszólítás azért rendhagyó, mert beleolvad az első mondatba, és értelmezi a megszólítottakat.

Megfigyelésünk szerint a felkészítő tanároknak az alábbiakra szükséges ráirányítani a mai fiatalok figyelmét: a hallgatóság retorikai kompetenciája alapján megfogalmazódó elvárásai, a retorikai szituációt, a szónok személyiségét stb. figyelembe vevő illő, helyes, koncepciózus, következetes megszólítás(ok) (ajánlható és elkerülendő formák), annak elhelyezése a beszédben, helyesírása. Tudniuk kell a szónokoknak, hogy a szónoklat erénye lehet a hallgatósággal való kapcsolat felvétele és többszöri, indokolt helyen és időben történő megerősítése, az interaktivitás. A partner iránti figyelem, tisztelet, jóindulat stb. kifejezése elemi feltétele a meggyőzésnek. „A megszólításoknak a beszéd folyamán is megvan a kommunikációs és lélektani funkciójuk, hiszen serkenthetik az együttgondolkodást és tartósíthatják a figyelmet.”¹⁴⁴

6. KÉNYSZEREK (CONSTRAINTS)

Bitzer fontos elemnek tartotta a retorikai szituációban a kényszert. Nemcsak a modern retorikusokat (pl. Alan Brinton), hanem már az ókori rétorokat (pl. Quintilianus) is foglalkoztatta, hogy milyen belső (a szónok személyéből való) és külső (a szónokon kívüli személyekből, jelenségekből stb. való) érdek, érdekelttség, hasznosság, „pártosság” játszott közre a szónoklatok létrejöttében. Bitzer szerint a kényszerek „...személyekből, eseményekből, dolgokból és olyan viszonyokból állnak, amelyek a szituáció részei, mivel van hatalmuk a döntést és a cselekvést kikényszeríteni, amely szükséges ahhoz, hogy a szükséglet pozitívan megváltozzon. E kényszereknek két fő osztályuk van: 1. azok, amelyeket a szónok és módszere teremt meg és irányít (ezeket nevezi Arisztotelész retorikán belüli bizonyítékoknak), 2. és azok a kényszerek, amelyek hatékonyak lehetnek (ezek Arisztotelésznél a retorikán kívüli bizonyítékok).”¹⁴⁵ Aczél Petra inkább a közlő felől határozta meg a kényszert: „olyan adottságokat, jelenségeket foglal magában, amelyek megakadályozzák vagy befolyásolják a beszélőt, közlőt abban, hogy képes legyen egy szükségletet felismerni, azonosítani, azzal foglalkozni”.¹⁴⁶ A retorikai szituáció fejlődési modelljében (1. eredeti, kezdeti szakasz, 2. érési szakasz, 3. romlási, 4. megszűnési szakasz) az érési szakaszban még hozzáférhetőek a korlátok, a szükséglet jelen

¹³⁴ RÚR 2008. p. 143.

¹³⁵ RÚR 2009. p. 108.

¹³⁶ RÚR 2006. p. 95.

¹³⁷ RÚR 2010. p. 97.

¹³⁸ i. m. p. 108.

¹³⁹ RÚR 2007. p. 135.

¹⁴⁰ RÚR 2002. p. 136.

¹⁴¹ RÚR 2008. p. 252.

¹⁴² RÚR 2012. p. 137.

¹⁴³ RÚR 2002. p. 187.

¹⁴⁴ Sándor, RÚR 2007. p. 177.

¹⁴⁵ *Retorikai Lexikon*, 2010. p. 1032; vö. Bitzer, Lloyd F., *The Rhetorical Situation*. In: *Philosophy and Rhetoric* 1. 1968. pp. 6-8.

¹⁴⁶ Aczél, Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány. Pozsony, Kalligram, 2009. p. 80.

van, a beszélő és a hallgató is felfigyelt rá, a hallgatóság könnyen megszólítható és készen áll arra, hogy módosítsa a szükségletet, de ez a szakasz nagyon rövid ideig tart.¹⁴⁷

A mai fiatal szónokok beszédeiben fellelhető érvek fajaival és az érvforrásokkal önálló tanulmányban foglalkozunk.

ÖSSZEGZÉS

A mai fiatal szónokok beszédének vizsgálata alapján megállapítható, hogy a szónokok 38–67%-a / verseny a beszéd elkészítése során nem vette figyelembe a retorikai szituáció elemeit a tizenöt versenynél kevesebb mint a felén (53,3%). Ezek a szónokok nem kötötték alkalomhoz a beszédüket, a beszédhelyzetet nem konkretizálták, ezért annak minden eleme beazonosíthatatlanná vált. Mivel a retorikai szituáció meghatározza az ügy milyenségét, a beszéd fajtáját és a szónoki beszéd részeit, nem (kellően) tisztázott volta a szónok célját kérdőjelezi meg. A további vizsgálatokból a konkrét retorikai szituációt nélkülöző szövegeket kivonjuk.

FORRÁSOK

RÚR = „A régi-új retorika” sorozat kötetei:

A. JÁSZÓ ANNA – L. ACZÉL PETRA (szerk.) *A retorika a társadalomban – a társadalom a retorikában*. Budapest, Trezor Kiadó, 2000

A. JÁSZÓ ANNA – L. ACZÉL PETRA (szerk.) *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták*. Budapest, Trezor Kiadó, 2001

A. JÁSZÓ ANNA – L. ACZÉL PETRA (szerk.) *A klasszikus retorikai bizonyítás*. Budapest, Trezor Kiadó, 2002

A. JÁSZÓ ANNA – L. ACZÉL PETRA (szerk.) *A modern retorikai bizonyítás*. Budapest, Trezor Kiadó, 2003

A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA (szerk.) *A szónoki beszéd kidolgozása*. Budapest, Trezor Kiadó, 2004

A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA (szerk.) *A szóképek és a szónoki beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2005

A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA (szerk.) *A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2006

A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA (szerk.) *A memória és a szónoki beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2007

A. JÁSZÓ ANNA (szerk.) *Az előadásmód és a szónoki beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2008

A. JÁSZÓ ANNA (szerk.) *A testbeszéd és a szónoklat*. Budapest, Trezor Kiadó, 2009

RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA (szerk.) *A retorika és határtudományai*. Budapest, Trezor Kiadó, 2010

RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA (szerk.) *A filozófia és a szónoki beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2011

¹⁴⁷ i. h.

RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA SAROLTA (szerk.) *A retorikai elemzés*. Budapest, 2012

RAÁTZ JUDIT – TÓTH ETELKA (szerk.) *Az egyházi retorika*. Budapest, 2013

RAÁTZ JUDIT – TÓTH ETELKA (szerk.) *A politikai beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó, 2014

SZAKIRODALOM

ACZÉL PETRA Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány. Pozsony, Kalligram, 2009

ADAMIK LAJOS – MÁRTON LÁSZLÓ (ford. és válogatta) *Grimm mesék*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus*. Budapest, Holnap Kiadó, 2013

ADAMIK TAMÁS – A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA *Retorika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004

BERDE ÉVA *A felsőoktatás lehetséges létszám pályái Magyarországon*. In: Statisztikai Szemle, 2013. 91. évf. 1. szám pp. 57–76.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_01/2013_01_057.pdf

BITZER, LOYD F. *The Rhetorical Situation*. In: Philosophy and Rhetoric, 1968. 1 szám. pp. 1–14.

BRINTON, ALAN *Situation in the Theory of Rhetoric*. In: Philosophy and Rhetoric, 1981. 14. szám. pp. 234–47.

BURKE, KENNETH D. *The Rhetoric of Motives*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1962/1969

Cicero Összes Művei = ADAMIK TAMÁS (szerk.) *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Pozsony, Kalligram, 2012

COOPER, MARTHA *Analyzing Public Discourse*. Illinois, Waveland Press, 1989

FISCHER SÁNDOR *Retorika*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1975

GÁSPÁRI LÁSZLÓ *Retorika*. Egységes jegyzet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988

MILLER, CAROLYN R. *Genre as Social Action*. In: Freedman, Aviva – Medway, Peter: *Genre and the New Rhetoric*. London, Taylor and Francis, 1994. pp. 23–43.

QUINTILIANUS, MARCUS FABIVS *Szónoklattan*. Szerkesztette: ADAMIK TAMÁS. Pozsony, Kalligram, 2008

Rétorika = Arisztotelész *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: ADAMIK TAMÁS. Budapest, Telosz Kiadó, 1999

Retorikai Lexikon = Adamik Tamás (főszerk.) *Retorikai Lexikon*. Pozsony. Kalligram. 2010

SZABÓ G. ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ *Kis magyar retorika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988

SZÁLKÁNÉ GYAPAY MÁRTA *Gyakorlati retorika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999

VATZ, RICHARD E. *The Myth of the Rhetorical Situation*. In: Philosophy and Rhetoric, 1973. 6. szám. pp. 154–61.

VÍGH ÁRPÁD *Retorika és történelem*. Budapest, Gondolat, 1981

VIKÁR BÉLA – KOZMA ANDOR – ZEMPLÉNI ÁRPÁD (ford.) *La Fontaine meséi*. Teljes magyar kiadás Gustave Doré háromszáz illusztrációjával. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993

WACHA IMRE *A korszerű retorika alapjai I–II.* Budapest, Szemimpex Kiadó, [1994]

ZENTAI ISTVÁN – TÓTH ORSOLYA *A meggyőzés csapdái. Hibák és visszaélések a mindennapi meggyőzésben.* Budapest, Typotex Kiadó, 1999